

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Губарев С. В.

Відповідно до Конституції України кожен має право на безпечне для життя й здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50) і зобов'язаний не заподіювати шкоди природі та відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66) [1]. Такі норми закону означають, що правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження й відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

З проблемою еколого-правової відповідальності сучасне суспільство зустрічається на кожному кроці з тієї причини, що антропогенний вплив людини на навколишнє природне середовище щодня посилюється. З одного боку, такий вплив обумовлений розвитком промисловості, з іншого - низькою еколого-правовою свідомістю громадян нашої держави. Законом встановлено, що порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну й кримінальну відповідальність (ст. 68 ЗУ "Про охорону навколишнього природного середовища") [2]. Аналогічні норми містяться й в оновлених нормативно-правових актах законодавства екологічного спрямування.

Теоретичною базою для здійснення цього дослідження стали праці таких українських і російських вчених, як: Б.Т. Базилев, С.Н. Братусь, О.С. Шабурова, П.Р. Стависький, О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко, А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.М. Комарницький, В.І. Шевченко, Ю.С. Шемшученко, В.Л. Мунтян, Б.Г. Розовський, Л.В. Бориславський, О.Л. Дубовик, Є.Р. Разумова, О.С. Колбасов, М.І. Козирь, В.І. Андрейцев, В.В. Костицький, С.М. Кравченко, Н.М. Красилич, М.І. Малишко, В.І. Семчик, Н.І. Тітова, І.А. Дмитренко та ін.

Мета статті полягає в дослідженні змісту та функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, поглибленні правових знань про сутність, види й особливості регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення.

Законодавче закріплення екологічних прав природокористувачів - першооснова їх правової охорони. Чим повніше правові акти відображають права природокористувачів, тим сприятливіші умови складаються для посилення охорони зазначених прав. І навпаки, не врегульовані питання у сфері екологічних відносин, недоліки охоронного законодавства послаблюють їх охорону. Вважаємо, що в правових актах повинні закріплюватися ті аспекти охорони навколишнього природного середовища, яким необхідно надати загальнообов'язкового характеру.

У нашому суспільстві переважна більшість громадян

свідомо дотримується встановлених і прийнятих правил поведінки. Основною формою впливу, також і щодо осіб, які порушують встановлені правила, є переконання. Вітчизняне право ґрунтується переважно на переконанні, свідомості, добровільному виконанні й меншою мірою - на примусі. Тому справедливим є твердження, що праву притаманна обов'язковість, а не примушування. У зв'язку з цим не можна погодитись з Б.Т. Базилиевим в тому, що всі охоронні інститути тієї чи іншої галузі права мають предметом свого правового регулювання негативні конфліктні суспільні відносини [3, 54]. З нашої точки зору, це стосується тільки інституту юридичної відповідальності, який регулює суспільні відносини, що виникають внаслідок правопорушень.

Теоретичне значення відмінностей між юридичною відповідальністю й такими правоохоронними інститутами, як законодавче закріплення екологічних відносин і забезпечення втілення законодавчих актів у життя, полягає в тому, що їх розвиток пов'язаний з різними специфічними закономірностями юридичної надбудови нашого суспільства. Законодавче регулювання систематично розвивається й удосконалюється. Постійно удосконалюються й методи виконання еколого-правових актів. Отже, закріплювальна й регулююча роль права у сфері екологічних відносин постійно еволюціонує, тоді як юридична відповідальність (і як наслідок, примус), навпаки, звужується, скорочує свою дію у зв'язку зі зростанням свідомості громадян, з діяльністю органів держави й громадськості щодо запобігання правопорушенням. Цілком зрозуміло, що юридична відповідальність ще не втратила свого значення. У цьому сенсі слід погодитись із В.С. Макаровою, яка вказує, що метою правового виховання є переведення приписів законів у розряд особистих переконань кожної людини з тим, щоб зробити їх нормою поведінки [4, 12]. Однак поки що цього в суспільстві не сталося й у сфері екологічних відносин також. Примушування до бездоганного виконання правових норм повністю вичерпає себе лише з ліквідацією екологічних правопорушень.

В умовах розвитку демократії та розширення прав і свобод зростає значення соціальної відповідальності. Воля і відповідальність - взаємопов'язані, сполучені соціально-юридичні явища. Чим ширше межі волі людини, тим більша відповідальність покладається на неї за порушення цих меж. Свобода в правовій сфері може здійснюватися тільки в рамках закону.

Закономірно, що юридична відповідальність є однією з юридичних гарантій суворого, неухильного додержання й виконання норм права, ефективним засобом забезпечення їх реалізації й засобом боротьби з порушеннями екологічного законодавства, формою застосування юридичних санкцій до правопорушників [5, 317]. За порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища може наступати кримінально-правова, адміністративно-правова, цивільно-правова, еколого-правова й дисциплінарна відповідальність. Наявність різних видів юридичної відповідальності за

порушення екологічного законодавства зумовлена відмінністю методів правового регулювання. У цьому зв'язку варто погодитись із С.С. Алексєєвим, який вважає, що в особливостях відповідальності виражається своєрідність того чи іншого правового регулювання, характерні риси цієї галузі права. Тому поділ видів відповідальності залежно від того, до якої галузі права вони належать, є основним кваліфікаційним підрозділом [6, 126].

Кримінально-правова відповідальність у галузі охорони навколишнього природного середовища настає за екологічний злочин, тобто суспільне небезпечне діяння (дію або бездіяльність), передбачене кримінальним законом. Поняття екологічного злочину розкривається через його складові елементи: об'єкт і об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону складу екологічного злочину. Об'єктом екологічного злочину є природні багатства (земля, вода, ліс, тваринний світ, атмосферне повітря тощо) або навколишнє природне середовище загалом. Об'єктивна сторона екологічного злочину містить три умови: злочинне порушення екологічного законодавства; заподіяння шкоди природному середовищу або реальну загрозу її заподіяння; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою порушника й результатом, який настав.

Суб'єктами екологічних злочинів є фізичні особи. Серед екологічних складів злочинів немає таких, за якими відповідальність несли б лише посадові особи. Однак є такі склади злочинів, відповідальність за які покладається головним чином на посадових осіб. Зрозуміло, що в таких випадках вони притягуються до відповідальності за статтями Кримінального кодексу України про службові злочини: за зловживання владою або службовим становищем, за перевищення влади або службових повноважень, за халатність. До таких складів відносяться, наприклад, забруднення водойм, забруднення атмосферного повітря.

Суб'єктивна сторона екологічного злочину характеризується тим, що кримінальний закон передбачає обидві форми вини – навмисну й необережну. Причому є злочини, які передбачають тільки навмисну вину – знищення лісових масивів, вчинене шляхом підпалу; умисна потрава посівів або умисне пошкодження захисних лісонасаджень; незаконні вирубування лісу; полювання, рибний, звіриний або інший водний добувний промисел тощо. І навпаки, є злочини, які можуть бути вчинені тільки з необережності або недбалості, наприклад, необережне знищення або пошкодження лісових культур. Є такі склади злочинів, які набувають екологічного значення лише тоді, коли при їх вчиненні завдається шкода навколишньому природному середовищу. До них відносяться, зокрема, самовільне захоплення земельної ділянки; порушення правил розробки надр і деякі інші злочини [7].

Адміністративно-правова відповідальність у галузі охорони навколишнього природного середовища настає за адміністративне екологічне правопорушення, конкретні склади яких передбачені в КУпАП (глава VII). Причому склади адміністративних правопорушень у галузі охорони навколишнього природного середовища конкретизовані стосовно кожного об'єкта природи. Наприклад, псування й забруднення сільськогосподарських та інших земель, порушення правил використання земель; порушення вимог щодо охорони надр; порушення правил охорони водних ресурсів; незаконна порубка, пошкодження й знищення лісових культур і молодняка,

порушення вимог щодо пожежної безпеки в лісах, охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію підприємств і споруд тощо. КУпАП нараховує 53 склади екологічних правопорушень [8]. Суб'єктами адміністративних правопорушень у сфері охорони природи можуть бути тільки громадяни й службові особи. Останні підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків. Іноземні громадяни й особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України.

Адміністративне законодавство передбачає такі заходи адміністративного впливу за екологічні правопорушення: попередження, штраф, заборона діяльності, що завдає шкоди природному середовищу чи здоров'ю людей; вилучення заборонених знарядь полювання або рибальства, незаконно добутої продукції; позбавлення права займатися певним видом діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів. Найбільш розповсюдженим видом адміністративної відповідальності за екологічні проступки є штраф.

Цивільно-правова відповідальність у сфері охорони навколишнього природного середовища передбачена нормами цивільного права (зокрема, ст. 1166 і 1172 Цивільного кодексу України) [9]. Суть цього виду юридичної відповідальності полягає головним чином у відшкодуванні збитків, заподіяних у результаті порушення законодавства, спрямованого на охорону природи. Згідно з доктриною цивільного права поняття “шкода” є родовим і більш широким. Майнова шкода становить майнові втрати – зменшення вартості пошкодженої речі, зменшення чи втрату доходу, необхідність нових витрат тощо. Вона може бути відшкодована в натурі (наприклад, шляхом відновлення пошкодженого майна) або компенсована в грошовій формі, що забезпечує найбільш повне задоволення інтересів потерпілої сторони, будь то фізична чи юридична особа. Майнова шкода завжди пов'язана з певними втратами й зменшенням охоронюваних законом матеріальних (включаючи природні ресурси й об'єкти) благ. Один зі способів її компенсації полягає у відшкодуванні шкоди в натурі за рахунок правопорушника, але щодо навколишнього природного середовища не завжди може бути застосований, хоча можлива, наприклад, рекультивація земель, відновлення лісів. Водночас неможливо відновити втрату здоров'я людини внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження, втрату певного біологічного виду.

Переважно відшкодування екологічної шкоди зводиться до відшкодування заподіяних збитків. Відшкодування збитків – це встановлена законом цивільно-правова санкція. Поняття збитків визначається в ст. 22 ЦК України. Щодо екологічних правовідносин під “збитками” розуміють майнові втрати, фінансові витрати, неотримані доходи природокористувачів. Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування не одержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням. Слід зазначити, що відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням екологічного законодавства, належить до економічних заходів забезпечення охорони навколишнього середовища (ст. 41 Закону України “Про

охорону навколишнього природного середовища”).

Цивільно-правову охорону навколишнього природного середовища зміцнює застосування принципу солідарної відповідальності, суть якого полягає в тому, що особи, які спільно заподіяли шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Застосування цього принципу сприяє відшкодуванню в повному обсязі завданої шкоди. Особливість цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу або природним ресурсам, полягає в тому, що мають бути відшкодовані як майбутні витрати природокористувачів на відновлення відповідних природних ресурсів, так і державні витрати щодо відновлення якості навколишнього природного середовища.

Отже, юридична відповідальність за екологічні правопорушення виникає в разі вчинення екологічного правопорушення, тобто правопорушення з особливим об'єктом посягання; містить практично увесь комплекс механізмів, притаманних різним видам юридичної відповідальності: залежно від виду екологічного правопорушення (злочин, адміністративний проступок, дисциплінарний проступок, цивільно-правовий делікт) вступає в дію той чи інший механізм, характерний для конкретного виду відповідальності.

Специфіка юридичної відповідальності за екологічні правопорушення виявляється у функціях, які вона виконує. Можна виділити такі функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: забезпечувальна - забезпечує охорону й збереження належного стану навколишнього природного середовища, окремих його компонентів; превентивна - виявляється в попередженні нових правопорушень, їх профілактиці; компенсаційна - спрямована на поновлення порушеного стану природного середовища, відшкодування шкоди, заподіяної відповідним природним ресурсам, об'єктам чи умовам; стимулююча - стимулює виконання й додержання вимог екологічного законодавства всіма громадянами та юридичними особами незалежно від форм власності; виховна - є засобом виховання людей, підвищення їх екологічної культури, формує в громадян впевненість у стабільності існуючого правопорядку, у захищеності

їх екологічних прав та інтересів; каральна - полягає в обмеженні прав і свобод правопорушника або покладенні на нього додаткових обов'язків, настанні негативних наслідків. Застосування санкцій, зрештою, фокусується на покаранні осіб, винних у вчиненні екологічних правопорушень, відшкодуванні заподіяної шкоди та відновленні попереднього стану відповідних природних компонентів.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1998 р. (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України № 2222-IV від 8 грудня 2004 р.) // Голос України. - 1996. - №№ 128, 138; 2004. - № 233.
2. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 41. - Ст. 546.
3. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность. - Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. - 120 с.
4. Макарова В.С. Семья, общество и закон. - Новосибирск: Западно-Сибирское книжное изд-во. - 1978. - 103 с.
5. Костицький В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права / КНУ ім. Тараса Шевченка. - 2010. - Число 5. - Правова відповідальність. - С. 312-322.
6. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права. Курс лекций. Учеб. пособ. Вып. 2. Нормы права и правоотношение. - Свердловск, 1964. - 226 с.
7. Кримінальний кодекс України. - К.: Видавець ПАЛІВОДА А.В., 2012. - 176 с.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення. - К.: Видавець ПАЛІВОДА А.В., 2013. - 284 с.
9. Цивільний кодекс України. - К.: Видавець ПАЛІВОДА А.В., 2012. - 380 с.

Губарев С.В.

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри

загальноюридичних дисциплін

Інституту кримінально-виконавчої служби

Надійшла до редакції: 03.04.2013

УДК 347:349.41

ПОНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Шигоніна Л. О.

Аналіз поняття земельної ділянки має найважливіше значення для характеристики цивільно-правових відносин, що складаються з приводу земельних ділянок. Більш того, дослідження категорії земельної ділянки як об'єкту цивільно-правових відносин представляє найбільший науковий інтерес у порівнянні з іншими його елементами. Ні суб'єкти, ні зміст цих відносин не викликають такої кількості наукових дискусій і не проявляють такої кількості суперечливих поглядів. Все це багато в чому пояснюється недостатнім дослідженням земельної ділянки як об'єкту цивільних прав, прогалинами й колізіями чинного законодавства, що встановлює як загальний правовий режим земельної ділянки, так і особливості її цивільного обороту, суперечливою судовою практикою в цій сфері.

Незважаючи на те, що в теорії цивільного права проблемі об'єкту правовідносин присвячена чимала

кількість робіт, земельна ділянка як об'єкт цивільних прав досліджується тільки в роботах К.І. Кучерук, Р.О. Машукова. Переважно питання земельної ділянки як об'єкту права знаходить відображення в працях фахівців в області земельного права, таких як О.Г. Бондар, В.В. Носік, О.В. Глотова, П.Ф. Кулинич, Р.І. Марусенко, К.П. Пейчев, М.В. Шульга та ін. Тому метою статті є визначення поняття категорії “земельна ділянка” як об'єкта цивільних прав, встановлення її ознак.

Цивільно-правова кваліфікація земельної ділянки стала можливою у зв'язку з допущенням Конституцією України приватної форми власності на землю, і необхідно - у зв'язку з введенням в дію Цивільного кодексу України (надалі ЦК України), що містить норми, які регулюють відносини із земельною ділянкою як з об'єктом нерухомості, і головне - об'єктом права власності. Виходячи з положень ст. 13, 14 Конституції України [1],